

CESÁRIA ÉVORA (27.8.1941-17.12.2011)

DE DIVA OP BLOTE VOETEN IS NIET MEER

Tekst: Rik van Boeckel voor Cultuurpodium.nl

Zaterdag 17 december 2011 is Cesária Évora, de diva op blote voeten, op 70-jarige leeftijd overleden in een ziekenhuis op São Vicente, het Kaapverdische eiland waar ze altijd gewoond heeft. Hoewel ze wegens haar zwakke gezondheid haar tournee afgelopen najaar heeft moeten annuleren, kwam haar dood toch onverwacht. Ze bracht 12 albums uit. Mei 2009 interviewde ik haar telefonisch voor Jazz Magazine. Haar optreden eind augustus dat jaar in De Melkweg was haar laatste optreden in Nederland. Het was bijzonder om te zien hoe Cesária zonder enige communicatie met het publiek met nummers als Sodade en Terezinha datzelfde publiek in de Rabozaal van de Melkweg wist te betoveren. Ze kreeg al tijdens haar opkomst een staande ovatie. Het onderstaande artikel is een enigszins aangepaste weergave van het artikel dat in 2009 in Jazz Magazine verscheen. Haar laatste album *Nha Sentimento* moest toen nog verschijnen, over dat album is nog informatie toegevoegd.

Cesária Évora heeft de Kaapverdische morna wereldberoemd gemaakt. Eind jaren '50 zong ze in de café's van Mindelo, de hoofdstad van het Kaapverdische eiland São Vicente. Internationaal brak ze pas door begin jaren '90 nadat José da Silva, nu eigenaar van Lusafrica, haar had horen zingen in een restaurant in Lissabon. Ondanks haar wereldwijde succes heeft ze haar eenvoud weten te behouden. Ze stond bekend als de diva op blote voeten omdat ze altijd zo optrad. Met haar diepe altstem heeft ze de wereld prachtige morna's en coladeira's geschonken. Cesária heeft haar hele leven op São Vicente gewoond. 'Ik hou ervan om in mijn eigen land te wonen,' vertelde me twee jaar terug telefonisch vanuit haar huis in Mindelo, de hoofdstad van het eiland. Cesária had twee kinderen en twee kleinkinderen. Eind 2008 verscheen een uniek tijdsdocument van haar: *Radio Mindelo*. Met oude in vergetelheid geraakte opnames die begin jarig zestig zijn gemaakt van de toen 20-jarige Cesária (Cize voor haar vrienden). In die tijd zong ze in de café's van Mindelo, waar ze op 27 augustus 1941 werd geboren. São Vicente is een van de 10 eilanden van de voor de kust van Senegal gelegen Kaapverdische archipel.

Muzikale familie

Cesária groeide op in een muzikale familie. Haar vader speelde gitaar, cavaquinho (Kaapverdiaans en Braziliaans snaarinstrument) en viool. Hij stierf toen Cesária zeven jaar oud was. In haar jeugd hoorde ze de muziek van Billie Holiday, Edith Piaf, Mahalia Jackson en Amália Rodrigues. Ze was een groot fan van Nat King Cole. Zelf zong ze in het Kaapverdisch-Creools dat verwant is aan het Portugees. 'Het ging allemaal heel natuurlijk. Ik hield van zingen en dansen. Ik zong in eerste instantie gewoon voor mezelf', vertelt ze. 'Toen ik 16 was ontmoette ik een paar muzikanten. Een van hen, Eduardo, werd mijn vriendje. Toen hij mij hoorde zingen, vroeg hij me harder te zingen omdat ik volgens hem zo'n mooie stem had. Zo is het begonnen.'

De coladeira's van Ti Goy

In de tijd dat Cesária begon met zingen, waren bekende Kaapverdische musici en componisten op zoek naar nieuw talent. Zo ook Ti Goy (Gregorio Gonçalves) die zowel gitarist als drummer was. Coladeira's waren zijn specialiteit. Hij nam Cesária onder zijn hoede en leerde haar coladeira's zingen. Dat was in die tijd de populairste dansmuziek van Cabo Verde. Men zegt dat de coladeira ontstond door een verdubbeling van het tempo van de morna en is beïnvloed door de muziek van Brazilië, door de samba met name. Men beweert dat de oorsprong van de morna ligt bij de Angolese lundum, een stijl die door slaven naar Kaapverdië werd gebracht.

'Ik heb altijd morna's en coladeira's gezongen maar geen andere Kaapverdische stijlen zoals funana en batuque', vertelt ze. 'Voor de onafhankelijkheid van Cabo Verde in 1975 waren die door de Portugezen verboden. Daarom is mijn generatie opgegroeid met morna en coladeira, zing ik vooral die stijlen en heb ik alleen op verzoek andere muziek gezongen.' Toen ze eenmaal ontdekt was door Ti Goy, kreeg ze de kans te zingen tijdens 'tocatinas', muzieksessies die plaats vonden in café's of bij mensen thuis. 'Goy en ik waren altijd samen', vertelt ze. 'Hij leerde me nieuwe songs. We speelden op allerlei plekken. Ook op Portugese schepen in de haven van Mindelo.'

Radio Barlavento, Radio Mindelo

Cesária wordt altijd vereenzelvigd met de morna maar de coladeira's van Ti Goy op Radio Mindelo laten haar van een andere, vrolijker kant horen. De opnames die werden uitgenracht op het album Radio Mindelo werden tussen 1959 tot 1964 gemaakt bij twee radiostations: Radio Barlavento en Radio Clube. Die radiostations bestaan niet meer maar de opnames zijn bewaard gebleven. Het was in die tijd dat de coladeira op de Kaapverdische eilanden populair werd. Radio Mindelo is een album vol morna's en coladeira's (vooral van Ti Goy). De warme zachte melancholie in haar stem is al op die vroege opnames zeer herkenbaar. De opnametechniek heeft de tand des tijds uiteraard niet doorstaan maar dat maakte dit album nu juist zo bijzonder. De klanken van de gitaar en de cavaquinho uit de oude doos klinken zo authentiek dat je als luisteraar een inkijkje krijgt in de geschiedenis van de muziek van Cabo Verde. Zo zijn coladeira's als Pe Di Boi en Terezinha van een gedenkwaardige schoonheid. Een nummer als Sangue di Beirona verscheen in 1997 op Cesária's album Cabo Verde en werd toen wereldmuziek genoemd maar in 1962 was het nog slechts een lokale coladeira, een juweeltje dat er op wachtte ontdekt te worden! Gustavo Albuquerque, geluidstechnicus van Radio Barlavento, belde op een dag José da Silva van Lusafrica om hem te vertellen over die opnames, waarvan het bestaan in de vergetelheid was geraakt. Voor da Silva was dit niet minder dan een wonder want nu kon hij Cesária's fans laten horen hoe zij in haar vroege jaren heeft geklonken. 'Het was een mooie tijd', herinnert Cesária zich. 'Mindelo was arm, maar rustig en lieflijk. Tegenwoordig is dat anders. Er is veel geweld. Het Mindelo zoals het toen was, bestaat niet meer.'

Haar oom B. Leza

Cesária heeft altijd melodieën en teksten van anderen gezongen. Op Radio Mindelo staan een aantal composities van B. Leza, een beroemde Kaapverdische componist die veel morna standards schreef en de morna verrijkte met Braziliaanse invloeden. 'Maar toen ik begon, zong ik nog geen nummers van hem,' zegt Cesária. 'Ik was te jong. Na zijn overlijden in 1958 ontdekte ik dat hij een oom van mij was.' Hij had

een grote invloed op haar. Ook op haar latere albums zouden nummers verschijnen van deze componist wiens werk tot op de dag van vandaag wordt vertolkt, onder andere door Mariza.

In de jaren '50 wilde iedereen werk van B. Leza zingen en was hij een veelgevraagd componist, vertelt Cesária. Een van die composities is Nova Sintra. Cesária: 'Nova Sintra is de naam van een boot die vanaf het eiland Brava Kaapverdiaanse emigranten naar de VS bracht. Een van de regels is: Nova Sintra brengt mijn liefje weg. Dit gaat over de scheiding tussen twee geliefden want een van de twee vertrekt'.

Na de onafhankelijkheid van Cabo Verde

Begin jaren '60 werd Cesária steeds bekender op de Kaapverdische eilanden. Ze trad niet alleen op in bars, restaurants en op schepen op maar ook in de huizen van rijke Portugezen. Na de onafhankelijkheid van Portugal in 1975 veranderde er veel op Cabo Verde. De economische situatie werd er niet beter op. Cesária zag zich gedwongen om te stoppen met zingen om haar familie te helpen. Ze verviel in depressies wat nog verergerd werd door overmatig drankgebruik. Ze zou die jaren dat ze niet zong ooit haar donkere jaren noemen. 'Gedurende tien jaar heb ik niet meer gezongen,' vertelt ze. 'Ik zie 't nu als een rustperiode, er was niemand die me hielp in die tijd. In 1985 ben ik weer begonnen met zingen.'

In dat jaar ging ze naar Lissabon op uitnodiging van een Kaapverdische vrouwenorganisatie en de Kaapverdische zanger Bana die in Lissabon de eigenaar was van restaurant Monte Cara. Haar ontmoeting in 1987 met de in Parijs wonende Kaapverdiaanse producer José da Silva betekende een ommekeer. 'Hij kende mijn werk maar had me nog nooit ontmoet,' vertelt Cesária. 'Hij hoorde me zingen in Monte Cara, en nodigde me uit om naar Parijs te komen om een album op te nemen.'

De diva op blote voeten

Ze stemde toe en trad met succes op voor de Kaapverdische gemeenschap in de Franse hoofdstad. Da Silva startte in 1988 het Lusafrika-label en bracht daarop haar eerste album uit: La Diva Aux Pieds Nus. Omdat Cesária altijd blootsvoets optrad, stond ze al snel bekend als 'de diva op blote voeten'. 'Ik hou niet van schoenen,' zegt ze hierover. 'Ik loop altijd blootsvoets in Mindelo, alleen in het buitenland trek ik sandalen aan als het koud is.'

La Diva Aux Pieds Nus begint met Bia Lulucha, een nummer waarin de coladeira gemixt wordt met Antilliaanse zouk. Dat was geen uitzondering in Parijs, dat toen het centrum van de Kaapverdische popmuziek was. De Kaapverdianen wilden iets anders horen dan wat ze al kenden; en de zouk voegde een nieuwe dimensie toe aan de traditionele stijlen. Aan het album werkten in Parijs wonende Kaapverdische musici mee zoals saxofonist Luis Morais, die ook wel de vader van de moderne Kaapverdische muziek wordt genoemd.

Op Cesária's tweede album Distino di Belita (1990) stond naast een aantal elektrische coladeira's een nieuwe versie van Nova Sintra. Cesária: 'De muziek is hetzelfde maar het arrangement is anders; ik werd begeleid door andere musici, er zijn nieuwe dingen aan toegevoegd. Dat geldt voor alle nummers van Radio Mindelo die later opnieuw zijn uitgebracht.'

Sodade

Met *Distino di Belita* had ze nog geen succes maar dat veranderde toen *Mar Azul* (1991) uitkwam, een puur akoestisch album. Haar diepe altstem werd begeleid door gitaar, cavaquinho, viool, accordeon en klarinet. Het Franse publiek maakte in 1991 voor 't eerst kennis met de toen al 50-jarige Cesária en reageerde zeer enthousiast. Na de release van *Mar Azul* groeide haar populariteit in Frankrijk. De Franse pers vergeleek haar met Billy Holiday. Zelf hield Cesária niet van dit soort vergelijkingen want zoals ze zelf zegt: 'Iedere zangeres of zanger heeft een eigen manier om zich uit te drukken.'

Op *Miss Perfumado* (1992) zijn voor het eerst een aantal bijdragen van Teófilo Chantre te horen, een van Cesária's favoriete tekstschrijvers en componisten. Chantre woont in Parijs maar omdat hij ook uit Mindelo komt voelt hij volgens Cesária heel goed aan wat bij haar past. *Miss Perfumado* wordt gezien als haar meesterwerk en zou model staan voor alle morna's die daarna werden gezongen. *Miss Perfumado* zou haar een enorme hit opleveren: *Sodade*, waarvan de muziek werd gecomponeerd door Luis Morais. 'Sodade werd geschreven nog voor de jaren '50, het is niet exact bekend wie het geschreven heeft,' vertelt Cesária. 'We weten alleen dat het geschreven werd door iemand die afscheid nam van familie die naar São Tomé vertrok om daar te werken.' De *sodade* is het wezen van de morna zoals de *saudade* die is voor de fado. Beiden geven uitdrukking aan trieste en melancholieke gevoelens, aan heimwee en nostalgie. Cesária wist die gevoelens met een emotionele intensiteit te verwoorden die ook het internationale publiek zou aanspreken, ook al werden haar teksten niet verstaan. Ook was zij een voorbeeld voor de jonge generatie Kaapverdische zangeressen zoals Mayra Andrade, Sara Tavares en Lura. 'Cesária is onze moeder', heeft Lura eens over haar gezegd.

Café Atlantico en Voz d'Amor

Na de release van *Miss Perfumado* werd Cesária's internationale doorbraak een feit. In 1995 trad ze voor 't eerst in de VS op. In 1997 bracht ze het album *Cabo Verde* uit met onder andere *Sangue de Beirona* dat ze ook al begin jaren '60 had gezongen. In datzelfde jaar nam ze de single *Besame Mucho* op voor de film *Great Expectations*.

Met *Café Atlantico* (1999) zou Cesária de sfeer van de café's waar ze ooit begonnen was weer tot leven brengen. Het album betekende een uitbreiding van haar muzikale palet want haar stem was te horen tegen een achtergrond van strijkers, blazers en zwoele Braziliaanse en Cubaanse melodieën en ritmes. Ze ging naar Rio voor opnames met Marisa Monte, verbleef 'n week in Havana; de sfeer in Brazilië en Cuba deed haar aan Cabo Verde denken. De Cubaanse sfeer kwam het sterkst tot uiting in *Maria Elena* dat ze in het Spaans zong in bolero-stijl. *Café Atlantico* zou haar meest dansbare album tot dan toe worden. Op *Café Atlantico* liet Cesária heel treffend de culturele verwantschap tussen Cabo Verde, Brazilië en Cuba horen. Die lijn trok ze door op *São Vicente di Longe* (2001), met bijdragen van Caetano Veloso en Orquesta Aragón. In datzelfde jaar maakte ze grote indruk op het North Sea Jazz Festival. Het album *Voz d'Amor* (2003) nam Cesária op in Parijs toen ze even vrij had in haar drukke toerschema. Op dit album zong ze naast morna's diverse coladeira's, geschreven door saxofonist Luis Morais, de vader van de moderne Kaapverdische muziek. Ze won er een Grammy mee voor 't beste

wereldmuziekalbum. 'Ik accepteer mijn succes,' zei ze toen. 'Maar ik ben nog steeds dezelfde Cesária.'

Eenvoud

Niet alleen haar stem en haar muziek maar ook de eenvoud die ze uitstraalt spreekt veel mensen aan. 'Ik bewonder haar om die eenvoud,' zegt de jonge Kaapverdise zangeres Nancy Vieira. 'Het is geweldig wat een eenvoudige vrouw heeft kunnen neerzetten in de wereld. Voor mij is ze een heldin. Ze heeft de deur opengezet voor andere Kaapverdise artiesten.' In 2006 bracht Cesária Rogamar uit, haar 10^e album. Rogamar betekent 'gebed voor de zee'. Het album is een mix van Kaapverdise, Braziliaanse en Afrikaanse muziek met arrangementen van onder andere Jacques Morelenbaum. Het door Teofilo Chantre geschreven Africa Nossa zingt ze met de Senegaleze zanger Ismael Lo.

Nha Sentimiento

Na de release van Radio Mindelo bracht Cesária in 2009 Nha Sentimiento uit. Dit was een album zoals we van Cesária konden verwachten met veertien uitgebalanceerde nummers, morna's en coladeira's. Nha Sentimiento werd opgenomen in het voorjaar van 2009 in Mindelo en Parijs, werd geproduceerd door José da Silva (Lusafrica) en gearrangeerd door Cesária's pianist en muzikaal leider Nando Andrade. De liedjes werden geschreven door Teofilo Chantre en Manuel de Novas. Op Nha Sentimento flirtte Cesária weer met Braziliaanse en Latin invloeden zoals in het lichtvoetige Esperança de Mar Azul. Wat dit album toch anders maakte is de samenwerking met de Egyptische componist Fathy Salama die eerder met het orkest van Cairo meewerkte aan Youssou N'Dour's album Egypt. Morna's als Vento de Sueste, Sentimento en Man' Bia É So Mi kregen een oosterse klankkleur mee. Salama's snaararrangementen pasten perfect bij Cesária's morna's, de oosterse melancholie vloeide moeiteloos samen met die Cabo Verde. En dan die accordeon in het meeslepende Paceria E Irmandade. Meeslepend klonken veel coladeira's op dit album, met de latin blaasarrangementen in het up-tempo Tchôm Frio liet Cesária horen dat je op muziek ook goed kan dansen!

Cesária, de diva op blote voeten, is niet meer maar zal voort blijven leven in haar muziek. R.I.P Cesari !!

Rik van Boeckel voor <http://www.cultuurpodium.nl>

Cesária Évora- Sodade (You Tube):

http://www.youtube.com/watch?v=E_7BV-luyKI&feature=player_embedded

<http://www.Cesária-Évora.com/>
www.lusafrica.fr

DISCOGRAFIE

La Diva Aux Pieds Nus (1988)

Distina di Belita (1990)

Mar Azul (1991)

Miss Perfumado (1992)

Cesária (1995)

Cabo Verde (1997)

Café Atlantico (1999)

São Vicente di Longe (2001)

Voz d'Amor (2003)

Rogamar (2006)

Radio Mindelo (2008)

Nha Sentimiento (2009)